

T. Horváth Attila

Egy diplomáciai botrány háttere

A ruandai-francia kapcsolatok évtizedei

Újabb fejezettel bővült Ruanda igen mozgalmas jelenkori története akkor, amikor 2006. november 24-én a kis közép-afrikai állam megszakította diplomáciai kapcsolatait Franciaországgal. Az aktust kiváltó skandalum a francia Bruguière vizsgálóbírónak a jelenlegi ruandai rezsim felső vezetőit – Paul Kagame elnök közvetlen környezetét – megcélzó elfogatóparancsának kihirdetése volt. A vád szerint a körözendő személyek alaposan gyanúsíthatók azzal, hogy 1994. április 6-án parancsot adtak az akkori ruandai államfő, Juvénal Habyarimana gépének lelövésére, amely akciót korábban alaposan előkészítettek, és amely a népirtás elindításának közvetlen okává vált. A politikusok nyilatkozatháborúja azonnal megindult és a kutatók közül is sokan próbálják meg elemezni a történéseket, tovább növelve a ruandai válsággal és utóéletével foglalkozó publikációk tengerét. E tanulmány célja, hogy többféle léptékben vizsgálja a két ország kapcsolatának évtizedekre visszanyúló történetét, lévén a mostani, igen látványos események e nélkül nem érthetőek meg.

A volt gyarmati országok történetét általában a kényelmesen kezelhető „gyarmatosítás előtti, alatti, utáni” időszakokra oszthatjuk fel. A ruandai-francia kapcsolatok esetében mégsem ez a célravezető, lévén, hogy a függetlenségét 1962-ben elnyerő Ruanda korábban belga mandátumterület volt, kapcsolatai Fran-

ciaországgal csak később erősödtek meg. Célszerűbbnek tűnik az 1994 tavaszán-nyarán történt népirtás előtti, alatti és utáni időkre bontani a két ország történetének közös eseményeit. Ezt indokolja az is, hogy 1994 után Ruanda politikai történetének egészen új fejezete kezdődött el.

A két ország kapcsolatának elsősorban politikai és katonai vetületeit vizsgálom tanulmányomban. Mivel a ruandai krízisről magyarul kevés írás látott napvilágot, célszerű felvázolni a válság előzményeinek és lefolyásának eseménytörténetét is.

A KEZDETEK: EGY KIS ORSZÁG ÉS A FRANCIA AFRIKA-POLITIKA

A hivatalos ruandai-francia kapcsolatok 1975-ben, egy katonai szerződés megkötésével kezdődtek, mely jól illeszkedett Párizs Afrika-politikájának logikájába. Akkor e politika tengelyében kimondva-kimondatlanul az a meggyőződés állt, hogy Franciaország olyan nagyhatalom, amelynek természetes törekvése, hogy az egykori gyarmataival jó kapcsolatokat ápoljon, ezek révén gazdasági lehetőségeket próbáljon megteremteni a francia vállalatok számára, krízishelyzetekben közvetítsen, vagy akár be is avatkozzon. Az érdekszféra

Piac Mbuluban • Fotó: Nagy József

kohéziójának, a benne való hatékony fellépés lehetőségének és a hasonló megoldási módok alkalmazásának legfontosabb záloga a francia nyelv. Ez, mint az egykori gyarmatok közötti legerősebb kulturális kapocs, igen szoros kötelékek kialakulását eredményezte az egykori anyaországgal is.

A frankofónia, mint közös érték szolgált az egyik legfontosabb érvként arra is, hogy Párizs igyekezzen minél szorosabb kapcsolatokat kialakítani három olyan afrikai országgal, amelyek korábban nem francia, hanem belga gyarmatok (pontosabban mandátumterületek) voltak: a hatalmas kiterjedésű és igen nagy gazdasági lehetőségekkel kecsegtető egykori Belga-Kongóval, (Zaire, újabban Kongói Demokratikus Köztársaság) és két kis területű, szegény, de némi stratégiai jelentőséggel bíró országgal, Ruandával és Burundival.

Utóbbi államok 20. századi politikatörténetének meghatározó mozzanatai két népcsoport, a többségi hutuk és kisebbségben lévő tuszik viszonyában rejlenek.¹ A belga időszak az első világháború után kezdődött Ruandában. A belga adminisztrátorok az angol mintájú közvetett kormányzást a hagyományos társadalomban egyébként is nagy politikai hatalommal bíró és általuk – faji alapon – felsőbbrendűnek tekintett tuszi közösségre alapozták. A hatalomból kiszorult, gyakran megalázott hutu értelmiségiek réteg már a függetlenséget megelőző időszakban növekvő gyűlöletet érzett a tuszik iránt.

Ruanda 1961 januárjában lett köztársaság, és 1962. július 1-én vált függetlenné. Az ország első elnöke a hutu Grégoire Kayibanda lett. Rendszerének ideológiai alapja a hutu emancipáció véghezvitelére volt. A belga gyarmatpolitika a függetlenség előestéjén már a hutukat kezdte favorizálni, mivel rájött, hogy a többségi helyzetben lévő – és saját hatalmi törekvéseiket nyíltan, hutuként megfogalmazó – politikai erővel a jövőben is számolnia kell. A remélt politikai befolyást azonban a későbbi évek során az aktívabb és nagyobb erőket felvonultatni képes Franciaország szerezte meg. Ugyan Kayibanda is igyekezett a Franciaországgal való jó kapcsolatokra, azonban az igazán szoros szálak csak utódja, Habyarimana révén alakultak ki.

Kayibanda rendszere diszkriminálta a tuszokat, vagyis a gyarmati időszak tuszokra épülő és a szegregációt elősegítő politikáját a visszajára fordította. Az új hatalmi klientúrából kiszorultak a tuszik, sokan az emigrációt választották, mivel már 1959-től napirenden voltak az erőszakos tusziellenes megmozdulások. 1963-ban az emigránsok katonai akciót szerveztek, hogy visszatérhessenek. A sikertelen vállalkozás azonban újabb retorzióhoz vezetett, amely újabb menekülthullámot indított el.

Burundiban a tuszi elit át tudta menteni hatalmát a posztkoloniális időszakokra is, minek következtében sok tuszi menekült át Ruandából. A két ország viszonyában a menekültkérdés vált a legkomolyabb destabilizáló tényezővé. 1972 nyarán nagyszabású tisztogató akció keretében sok ezer hutut, főleg értelmiségieket öltek meg Burundiban, amely tömeges menekülthullámhoz

vezetett. Kayibanda hiába játszott ki Ruandában (ismételten) a tuszik elleni etnikai kártyát. A ruandai vezetés a függetlenség elnyerése után az európai országokban korábban ismeretes *numerus clausus*hoz hasonlólt rögzített a törvényekben: a tuszik számaránya az oktatásban és a munkahelyeken nem haladhatta meg az össznépességhez viszonyított számarányukat. A belga időszak eredményeképpen sokkal több tuszi került értelmiségi pályára, így a képzett munkaerő hiánya miatt a gyakorlatban lehetetlen volt betartani az etnikai kvóta által megszabott arányokat. Hiába indítottak széles körű kampányt az „egészséges arányok” visszaállítására 1972–73-ban, a hutu menekültek által okozott feszültségek, valamint az északi területekről beáramló hutuk ellenlábásainak politikai előretörése – ők főként katonák voltak – Kayibanda rendszerének végét jelentette. 1973 júliusában az északi hutuk körébe tartozó Juvénal Habyarimana tábornok vértelen puccsot hajtott végre. Fellépésével a tuszik megkülönböztetése ugyan nem szűnt meg, azonban hatalmának megszilárdulásával párhuzamosan egy viszonylag békés szakasz kezdődött a tuszi-hutu viszonyban.

ÚT A VÁLSÁGHOZ: MENEKÜLTEK ÉS KATONÁK

Habyarimana katonai képzettségű és gondolkodású vezetőként mindig nagy figyelmet fordított a tuszi emigránsok esetleges újabb visszatértenek veszélyére. Ezért egyik első fontos külpolitikai lépése volt a fent említett, 1975-ben Franciaországgal kötött szerződés. Ennek fő célja az volt, hogy elősegítse és szabályozza a francia katonai szakértők jelenlétét Ruandában, főként azért, hogy később létrejöhhessen egy önálló ruandai csendőrség. Katonai akciókban és a rend fenntartásában franciák nem vehettek részt. A szerződést 1983-ban módosították, utóbbi kitélet pedig eltörölték, amelynek rendkívüli jelentősége lett a későbbiek során.

A menekültek visszatérésétől való félelem nem volt alaptalan. Eleinte – mint a menekültek többsége a világon – a tuszik is a gyors visszatérésben reménykedtek, de ez nem jött el. A több hullámban emigrált tuszik (és persze hutu ellenzékiek) az évek, évtizedek során sajátos helyzetet éltek át: mivel a befogadó országokban szellemi tőkájükön kívül mást nem nagyon vihettek a munkaerőpiacra, sokan közülük képzett szakemberekké váltak. Ösztöndíjakat nyertek el és alapítottak, a több országban szétszórta emigránsok közös társadalmi-kulturális szervezeteket, újságokat létesítettek. Sok menekült Ugandában telepedett le, ahol, mivel az Idi Amin korszakát felváltó Milton Obote rendszere üldözte őket, természetes szövetségesre leltek az Obotét megdönteni akaró – és egyik nagyjánya révén ráadásul ruandai tuszi származású – Yoweri Museveni személyében. Museveni 1981-ben indított harca öt évvel később győzelemmel ért véget. A gerillaháború során formálódott egy olyan, katonailag képzett és tényleges harci tapasztalatokat szerző (jórészt tusziból álló) réteg, amely 1987-ben megalapította az RPF nevű szervezetet, melynek célja a Ruandába való visszatérés, valamint a puccsal

Iraku gyermekek – Gidamba • Fotó: Király György

hatalomra került Habyarimana rendszerének demokratizálása (vagy megdöntése) volt.² E célkitűzés közvetlen előzménye a ruandai menekültek és Museveni között megromló kapcsolatban keresendő. Az RPF sok tagja ugyan már Ugandában született, azonban Museveni alatt sem vált könnyebbé a helyzetük, nem tudtak beilleszkedni, lévén az új elnök sem hagyhatta figyelmen kívül a menekültek idegenségét hangoztatók és növekvő befolyásukat bírálók véleményét.

LA BAULE UTÁN: VÁLTOZÁSOK ÉS REMÉNYEK

Az 1990 júniusában La Baule-ban rendezett francia-afrikai csúcstalálkozón az egész földrész politikai életét befolyásoló döntések születtek. A kétpólusú világrendszer összeomlása Afrika stratégiai leértékelődéséhez vezetett, ezért valamit „kezdeni kellett” a földrésszel. A segélyező országok a demokratizálódásban látták a megoldást a legtöbb társadalmi problémára. Mitterand tudtára adta barátjának, Habyarimanának (is), hogy a további segélyeket ennek függvényében folyósítják.

Habyarimana alatt egyébként Ruanda világpolitikai tekintélye nőtt. Az ország a zavaros belpolitikai helyzetű szomszédjaihoz képest egy stabil, békés sziget, a segélyszervezetek hálás alanya volt. Nem hiába nevezeték ekkoriban sokan Ruandát az „ezer segélymunkás országának”.³

A ruandai elnök elfogadta Mitterand javaslatát, nem kis részben azért, mert jó „reklámot” akart rendszerének: II. János Pál pápa az év szeptemberére tervezte útját a túlnyomórészt katolikusok lakta országba. A pápa látogatása utáni optimista hangulatot tovább növelte, hogy az elnök bejelentette a többpártrendszer iránti elkötelezettségét. A gesztus értékét emelte, hogy ez nem sokkal az APR alakulatainak betörése után történt (lásd később).

Az 1975-ban alakult állampártnak, az MRND-nek⁴ – amely a hutu emancipációs törekvéseket továbbra is központi kérdésnek tartotta – minden ruandai születésétől fogva automatikusan tagja lett. 1991 első hónapjaiban ugyan kezdtek új politikai mozgalmak, pártok alakulni, de mint a későbbi feszültségek fokozódása mutatja, nem lehet egyszerre háborúzni és demokratizálni.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának becslése szerint 1990-ben 900.000 ruandai menekült élt Ugandában, Burundiban, Zairében és Tanzániában. (Melvern, 2000:26) A hét és félmillió lakosú, folyamatosan romló gazdasági helyzetű ruandai rendszer vezetői igen nagy nyugtalansággal fogadták az ugandai események hírért.⁵ Amikor 1990. október 1-jén az RPF katonai szárnya, az APR Uganda felől váratlanul megtámadta Ruandát, pánik tört ki, Habyarimana rendőrsége több ezer vélt vagy valós ellenzékít letartóztatott. Sokakat megöltek vagy megkínóztak. A helyzetet bonyolította a belföldi menekültek kérdése: sokan – főként hutuk – menekültek az APR elől a déli országrészbe.

Habyarimana rendszere több országból is kapott katonai támogatást: Mobutu, zairei elnök speciális alakulatait küldte az APR ellen, Belgium pedig 400 ejtőernyőst az országban élő 1700 belga állampolgár védelmére. A ruandai hadseregnek

(FAR, Forces Armées Rwandaises) október végére sikerült visszaszorítani az APR alakulatait. A siker elsősorban annak volt köszönhető, hogy Franciaország a Noroít-akció keretében – amely októbertől decemberig tartott – közel 700 katonát küldött Habyarimana segítségére.⁶ Habár a korábbi szerződésben nem a hadsereg, hanem a csendőrség támogatásáról volt szó, francia katonai szakértők a későbbiekben is nagy számban tartózkodtak a helyszínen, hogy segítsék a ruandai fegyveresek kiképzését. E tanácsadók számáról és a ruandai hadseregen belüli befolyásáról a korabeli francia közvélemény keveset tudhatott.

Habyarimana politikájára a későbbiek során egészen a haláláig a „kettős játék” volt a jellemző: a külföldnek szóló propaganda egyfelől a demokratizálás bajnokaként mutatta az országot – és persze elnökét. Másfelől, a belföldi ellenzéki erőket a rendszer igen „rámenősen” kezelte: bebörtönzéseket, „eltűnéseket” kockáztattak azok az újságírók és politikusok, akik az elnököt és körét bírálták. Az etnikai jellegű tisztogatások napirenden voltak szerzte az országban, még ha ezek mértéke meg sem közelítette a későbbiekét.

Mindezekkel együtt a kormány és az RPF között a további két-három évben megkötött, a békés hatalommegosztást és rendszerváltást elősegítő tűzszünetek és egyéb tárgyalási kísérletek némi reménységet jelenthettek a feszültségek külső szemlélőinek. Ugyan a megegyezésekben foglaltakat a felek gyakran áthágták és mindkét fél követett el atrocitásokat a civil lakosság ellen, úgy tűnt, van remény a problémák nyugodt rendezésére. A polgárháborús helyzet békés rendezését a nemzetközi szervezetek döntéshozói is szorgalmazták.

De Ruandában nemcsak a kompromisszumkereső erők hangját lehetett egyre gyakrabban hallani: a radikális megoldások hívei is politikai szervezkedésbe kezdtek. Legfontosabb politikai szervezetük a különféle pártok szélsőségeit ideológiai síkon összefogó Hutu Power irányzat volt. Milíciák jöttek létre, amelyeket az elnök köré csoportosuló radikálisok „maffiája”, az Akazu szervezett. Az Akazu jelentése – nehezen fordíthatóan – „háznépe valakinek”, mely arra utal, hogy ide csakis az elnök közvetlen bizalmasai, rokonai tartozhatnak.

1993. augusztus 4-én Arushában az RPF és a ruandai kormány – nemzetközi nyomásra – békeszerződést kötött. A megfigyelők az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb diplomáciai sikereként könyvelték el az eseményt. A szerződésben foglaltak értelmében az elnök hatalma lényegesen csökkent, ellenzéki erőket is be kellett vonnia az átmeneti kormányba (köztük az RPF tagjait), és huszonkét hónapon belül választásokat kellett kiírnia. Katonai téren is mélyreható változásokat kívántak a felektől: a békefenntartó akciókhoz semleges nemzetközi erők behívását írta elő a szerződés – párhuzamosan a francia csapatok kivonásával, amelyet az RPF szorgalmazott. Emellett integrálni kellett az RPF alakulatait a ruandai fegyveres erők, a FAR rendszerébe.⁷ Ennek eredményeképpen december végén mintegy hatszáz RPF katona került Kigaliba.

Makuti javítása – Bagamoyo • Fotó: Király György

A ruandai szélsőséges erők totális kudarcként élték meg az elnökre kényszerített szerződést és szervezkedni kezdtek, mely a későbbi tragikus népiirtás előzményének bizonyult. Listákat állítottak össze a tuszi lakosságról és a hutu ellenzékieről, valamint fokozták a milíciák fegyvereseinek létszámát is.

Közben az ENSZ BT döntése értelmében megalakult az UNAMIR (UN Assistance Mission for Rwanda, francia rövidítése MINUAR), amely az Arushai Szerződés betartását volt hivatott ellenőrizni. A békefenntartók vezetője a holland Roméo Dallaire tábornok lett, aki október 21-én érkezett Kigaliba, pontosan azon a napon, amikor Burundiban meggyilkolták Melchior Ndayayét, akit mérsékelt hutuként néhány hónappal korábban választottak elnökké. Halála előrevetítette a ruandai békefolyamat esetleges kudarcát is. Dallaire-nek eredetileg 1260 katonája volt, létszámuk a későbbi kiegészítések után sem emelkedett 2500 fölé, ráadásul az állomány fegyverzete sem volt a legmegfelelőbb, mely szintén hozzájárult az ENSZ erők későbbi kivonásához.⁸

ZUHANÁS A POKOLBA

1 994. április 6-án este az Arushából visszatérő Habyarimana gépe rakétatalálattól sújtva lezuhant. A gépen tartózkodott Cyprien Ntaryamira, Burundi elnöke, valamint a ruandai rendszer felső vezetésének több prominens képviselője is. A merénylők kiléte – a legkülönbözőbb, kémregényekbe illő történet-változatok ellenére – máig nem tisztázódott megnyugtatóan. Az elkövetők vagy a szélsőséges hutuk közül kerültek ki, akik így próbálták ürügyet teremteni a népiirtáshoz, vagy az RPF katonái voltak, akik a merénnyellett a diktatúrát akarták „lefejezni”, hogy később katonai erővel győzedelmeskedhessenek.⁹

Az ezt követő népiirtás – a polgárháborúval párhuzamosan – döbbenetes gyorsasággal és szervezethez jutott le. A Hutu Power körébe tartozó szélsőségesek számára nyilvánvaló volt, hogy a merénnyellett csakis az RPF lehet a felelős, és mivel a ruandai tuszi lakosságot „ötödik hadoszlop” tartották, szinte azonnal hozzáláttak a kiirtásukhoz. A népiirtók útjába próbált állni a kormányfő, a mérsékelt Agathe Uwilingiyimana, akinek az alkotmány értelmében át kellett volna vennie a meggyilkolt elnök pozícióját. Őt és helyetteseit szintén megölték, az elnökasszonyt védő tíz belga kéksisakossal együtt. A békefenntartók halála miatt az ENSZ kivonta csapatait és evakuálták a külföldieket is. A Jean Kambanda által alakított ideiglenes kormány a mérsékelt hutukat is üldözni kezdte. A három hónapig tartó öldöklés halottainak számát nyolcszázezerre-egymillióra becsülik, az áldozatoknak körülbelül a felét-kétharmadát az első három héten ölték meg.¹⁰

Az RPF eközben támadásba lendült és lassan nyomult előre. Több város bevétel után július 4-én foglalták el Kigalit. A korábbi rendszer vezetői és a népiirtó milícia, az Interahamwe elmenekült.

Franciaország a szóbanforgó időszak alatt két akciót szervezett: az Amarillys-hadművelet keretében április 9-én 300 ejtőernyős érkezett Kigaliba, hogy a város repterét biztosítsa az evakuáláshoz.

A másik akció a sok vitát kiváltó Türkiz-hadművelet volt. Június 16-án jelentette be Alain Juppé külügyminiszter, hogy országa „katonai erőkkel támogatott humanitárius beavatkozást” tervez. 21-én érkeztek az első francia katonák a zairei határ közelébe, másnapra Franciaország megkapta a felhatalmazást az ENSZ Biztonsági Tanácsától a beavatkozásra. A mandátum augusztus 21-éig szólt, utána a francia csapatoknak az UNAMIR második kontingense számára kellett átadniuk a helyet.

A június 23-án kezdődő Türkiz-hadművelet eredményeképpen 2500 francia katona nyomult előre, hogy humanitárius zónát létesítsen Ruanda délnyugati területén. Először ide, majd innen Zairebe menekültek tovább a népiirtó rezsim vezetői, valamint közel egymillió (más források szerint másfélmillió) hutu lakos.

AZ ESEMÉNYEK HATÁSA A TÉRSÉG ÁLLAMAIRA

A francia katonák menekülttáborok létrehozását támogatták Zaire keleti tartományaiban, a ruandai határ közelében. Ekkor még nem volt tisztán látható, hogy ennek mekkora hatása lesz Mobutu gyenge lábakon álló rendszerére. Zaire keleti tartományaiban a központi államhatalom válsága miatti igen zavaros politikai helyzetet a legkülönbözőbb politikai erők feltűnését eredményezte. A helyi politikai

Házfelújítás Zanzibáron • Fotó: Nagy József

tényezők mellett különféle emigráns szervezetek is megjelentek az említett térségben, amelyek rendszeresen hajtottak végre akciókat Uganda és Burundi kormányai ellen.

Mindehhez új pólusként járultak a frissen érkezett menekültek. Az Interahamwe, a FAR, és a népirtó rezsim elmenekült aktivistái uralták a táborokat, mely ürügyül szolgált az RPF katonáinak a beavatkozásra. Közben a hutu szélsőségesek egy régóta Zaire-ban élő tuszi eredetű népcsoporttal, a banyamulengékkal is összetűzésbe keveredtek. 1995 első felében a menekülttáborokból több támadást is indítottak az új ruandai rezsim ellen, amely ellenakciókkal válaszolt.

1996 szeptemberében Mobutu kormánya felszólította az összes, általa ruandainak tekintett személyt (beleértve a banyamulengéket is), hogy térjenek vissza Ruandába. Ennek hatására a banyamulengék összefogtak a menekülttáborok elleni megelőző csapás ürügyén Zaire területére mélyen behatoló RPF alakulatokkal. Az eszkalálódó harcok következtében valamennyi Mobutu-ellenes erő szövetségre lépett, és Laurent-Désiré Kabila vezetésével 1997 májusában a fővárost, Kinshasát is elfoglalták.¹¹

Nem túlzás azt állítani, hogy az 1994-es ruandai események közvetve Mobutu rendszerének összeomlását, illetve az „első afrikai világháborút” okozták. A Kongóvá visszakeresztelt hatalmas ország zavaros politikai harcaiban mind az emigráns hutuk – az Interahamwe és a FAR –, mind a Kagame-rezsim katonai alakulatai (APR) heves harcokat vívtak. A széthullás szélén álló kongói állam keleti területén található gazdag ásványkincseinek – gyakran illegális – kiaknázásához a jelenlegi ruandai vezetés nagy erőket mozgósított.¹² A jó üzletben egyes források szerint a politikai elit és a hozzá kapcsolódó üzletemberek is jól megszedték magukat.

A 2002 nyarán aláírt békeszerződés eredményeképpen Ruanda visszavonta csapatait. Ezzel párhuzamosan elkezdték a menekülttáborokból kikerült hutu félkatonai erők lefegyverzését is. A ruandai kormány a menekültek visszafogadásával kapcsolatban továbbra is fenntartja a jogot, hogy leellenőrizze őket volt-e bármilyen szerepük a népirtásban. A „tisztának” bizonyuló menekültek, visszatérésük után az „ingando”-nak nevezett átnevelő táborokban töltenek pár hetet.¹³

VITÁK A NÉPIRTÁSRÓL: KIÉ A FELELŐSSÉG?

A ruandai népirtás után a nemzetközi közvélemény joggal tehette fel magának a kérdést: kiket terhel a felelősség? Lehetett-e előre látni az események végkifejletét? Lehetett volna-e tenni valamit a megelőzés érdekében?

Több vizsgálat is zajlott, melyek válaszokat kerestek a súlyos kérdésekre. A belga szenátus 1997-ben állított fel vizsgálóbizottságot, a francia nemzetgyűlés és az Afrikai Egységszervezet

Eső Bagamoyóban • Fotó: Király György

hasonló testülete pedig egy évvel később kezdte meg működését. 2005 októberében a ruandai hatóságok is összeállítottak egy bizottságot hogy fényt vessenek Franciaországnak a népirtásban betöltött szerepére. Emellett több nemkormányzati szervezet is végzett vizsgálatot. A bizottságok által publikált jegyzőkönyvek igyekeztek a lehető legsokoldalúbban megközelíteni a kérdést.¹⁴ A történeti dimenzióktól kezdve a humanitárius segítség lehetőségéig minden lényeges területről részletekbe menő kutatásokat folytattak. Mindegyik jegyzőkönyv megállapította, hogy a közvetlen felelősség a népirtás helyi kitervelőie, de mindenhol konstatálták azt is, hogy az ENSZ döntéshozóit és a nyugati hatalmakat szintén terheli több-kevesebb felelősség.

Történeti dimenzióban nagy a közvetett felelőssége Belgiumnak, mert az általa kialakított kormányzás terjesztette el a korábban helyi kontextusban ismeretlen és a korabeli európai tudományosság fogalomkészletébe tartozó faji gondolatot. Ennek merev biogizmus meghatározó volt a későbbi kibékíthetetlen szembenállást hirdető politikai ideológiák kialakulásában.

A közelmúlt külső felelőseit keresve a szakértők a nagyhatalmak érdektelenségét, a baljós előjelek lebecsülését és az ENSZ erők „impotenciáját” tartották meghatározónak a válság kialakulásában és nem várt intenzitásában.

Rendkívül élénk társadalmi vita zajlott – és zajlik – Franciaországban, amelyben nemcsak a két ország kapcsolatainak ellentmondásai, hanem az egész francia Afrika-politika is górcső alá került.

Az országnak az eseményekben betöltött különösen nagy szerepét először a válság után közvetlenül megjelent könyvek és újságcikkek feszegették. A térség politikai kérdéseit jól ismerő belga újságíró, Colette Braeckman például a népi társról írott könyvében egy egész fejezetet szentelt a ruandai francia jelenlétnek. (Braeckman, 1994)

A – nemcsak újságírók által hallatott – kritikus hangok hatására ült össze a nemzetgyűlés vizsgálóbizottsága az egykori védelmi miniszter, Paul Quilès elnökletével. E bizottság, a már említettekhez hasonlóan, az ENSZ, más külföldi erők és különösen Franciaország szerepét volt hivatott vizsgálni a ruandai „sajnálatos eseményekben”. Az elkészült jelentés felemás eredménnyel zárult: egyfelől a rendkívül alapos vizsgálatok és a nagy mennyiségű tanúvallomás, szakértői meghallgatás értékes forrásanyagot jelent ma is. Másfelől, a bizottság által levont következtetés – Paul Quilès szavaival „Franciaország nem keveredett a tomboló erőszakba” – sok esetben éppenséggel ellentmondott a testület által összegyűjtött tanúvallomásokban foglaltaknak.¹⁵ A Quilès-bizottság csak hibákat állapított meg francia részről, bűnök nem.

Az elégedetlen hangok legerősebbike a Survie szervezettől jött, amely alternatív politikai mozgalomként az „akciózó” baloldali hagyományok megvalósítója. Ennek az NGO-nak a szellemi vezetője akkoriban François-Xavier Verschave volt, aki tágabb dimenziókban vizsgálta a ruandai tragédia francia vonatkozásait.¹⁶ Az általa indított vita hívószava a „Françafrique” és annak kritikája. E neologizmus a „Franciaország” és „Afrika” szavak francia megfelelőiből született évtizedekkel korábban. Az egykori anyaországhoz való hűség mintaképe, Houphouët-Boigny, Elefántcsontpart elnöke használta gyakorta a „France-Afrique” szóösszetételt, mellyel országa és az európai kontinens közötti szoros kapcsolatok áldásos voltára utalt. Verschave ebből csinált szójátékot, felbontva a „Françafrique” összetételt a „France à frie” szavakra. (Franciaország ... haszonvétele, „zsozsója”)

Az egybeírt szót ma már általában pejoratív felhangokkal használják az újságírók. Lényege, hogy Franciaország egykori afrikai gyarmatait pénzügyi, katonai, közigazgatási téren igyekszik összefogni, amelynek mozgatórugója volt a hidegháborús fenyegetettség, valamint a befolyásból származó gazdasági előnyök. A Françafrique-országok belpolitikája kvázi „francia belügy” is egyben. E befolyás soha nem szűnt meg igazán és ennek köszönhető jó néhány „hűség” afrikai rezsim – sokszor kemény diktatúra – hosszú ideig tartó fennmaradása. A francia politikai elit évtizedekig lényegében pártállástól függetlenül támogatta e politikát, és a mindenkori köztársasági elnöknek szinte „hazafias kötelessége” volt fenntartania a jó kapcsolatot a frankofón afrikai vezetőkkel.¹⁷ Éppen a ruandai események hatására lazultak ezek a szálak, mivel a szocialista Jospin miniszterelnök által meghirdetett „ni ingérence, ni indifférence” – „sem beavatkozás, sem közömbösség” – elve a Françafrique hálózat visszaszorítását jelentette.

Ruanda a frankofónia okán került a Françafrique-országok közé. A Survie-csoport kezdettől fogva igyekezett feltárni és bebizonyítani a népi társban való esetleges francia bűnösséget. A Jacques Morel által szerkesztett kiadványban tételesen sorolják fel Franciaország és a későbbi népi társat előkészítő rendszer közötti kapcsolatokat, elsősorban az 1990 és 1994 közötti időszakra összpontosítva (Morel, 2002). Ebből kiolvashatóak az igen szoros szálak a két ország között, amelyeket a Françafrique „menedzselői” elrejtettek a francia közvélemény elől.

E kapcsolatok jó része katonai segítségnyújtás volt, melynek eredményeképpen a FAR létszáma négy év alatt a többszörösére nőtt. A francia tisztek sokszor de facto irányították a FAR-t. A katonai táborokban – ezek szinte törvényen kívüli területek voltak – egyes vallomások szerint még az elfogott RPF katonák kihallgatásait is vezették. Ezenkívül igazolványok és útlevelek ellenőrzését is végezték, karöltve a hatóságokkal (Morel, 2002, 8-11).

A DAMI-nak (Détachement d'Assistance Militaire à l'Instruction), amely a katonai kiképezéseket szervezte nagy szerepe volt a későbbi népi társ egyik legaktívabb résztvevőjének, az elnöki

gárdának a kiképzésében is.. Hasonlóan súlyos vád, hogy francia katonák a milíciák kiképzésében is részt vállaltak, valamint az, hogy Párizs az Arushai Szerződésben foglaltak ellenére fegyvert szállított a ruandai hadseregnek (Morel, 2002, 12-13).

Az Amaryllis- és a Türkiz-hadművelet sem volt makulátlan vállalkozás. Az Amaryllis-akciót bírálók a szemére vetették az akkori döntéshozóknak, hogy csak nagyon kevés ruandai állampolgárt evakuáltak az országból. Az ottani francia kulturális intézmények személyzetének jóformán az összes tuzsi származású tagja később áldozatul esett az etnikai tisztogatásnak, miközben a kimentett ruandaiak szinte kivétel nélkül a népiertást előkészítő rezsim felső vezetői és családtagjai közül kerültek ki, élükön a megölt elnök feleségével, Agathe Habyarimánával.¹⁸

A Türkiz-hadművelet még több kérdést vet fel. Ugyan a francia hadügy- és külügyminisztérium képviselői felhőborítónak tartották a jó szándék megkérdőjelezését, mondván országuk volt az egyetlen, amely humanitárius akciót vállalt Ruandában, a későbbi (civil) vizsgálatok azonban jó néhány problematikus mozzanatot találtak. Ilyen volt például az, hogy túl sok páncélos és túl kevés szállítójármű vett részt az akcióban, amely katonai támogatást leplezhetett. Emellett a Türkiz-zónában a francia erők nem fegyverezték le a népiertő milíciákat és katonákat, sőt egyes források szerint segítették azokat. Nem tiltották be a népiertás alatt elhíresült RTLM (Radio-Télévision Libre des Mille Collines, a rövidítés RTLM vagy RTLMC) adásait sem, amely a tuzsik elleni uszítás és a népiertők instruálásának központi orgánuma volt, és amely Kigali eleste után a Türkiz-zónába költözött.

Súlyos harcok dúltak Biseseróban, egy Kibuye közeli kis településen, amely azon ritka helyek közé tartozott, ahol a tuzsi lakosság sokáig szervezeten és többé-kevésbé sikeresen tudott ellenállni a támadásoknak. Ez részben a jól védhető domboknak, valamint a sűrű növényzetnek volt köszönhető, mely alkalmassá tette a területet a gerillaharcokra. Közel három hónapig tartottak ki a botokkal, kövekkel, bozótvágó késekkel felfegyverzett emberek, akik közül sokan éppen a sikeres ellenállás reményében menekültek ide a környező falvakból. Május közepén a milícia és a hadsereg megerősített alakulatai újult erővel folytatták a lakosság likvidálását, addigra már körülbelül 30000 embert megölve, miközben nagyjából ugyanennyien maradtak, akik napról napra fogya, de elkeseredetten folytatták a harcot. A francia alakulatok június 26-án érkeztek meg a térségbe a Türkiz-hadművelet eredményeképpen. A bozótból menekült túlélők előmerészkedtek, dacára annak, hogy a franciák kísérői között felfegyverzett milicisták is voltak. A francia katonák megígérték, hogy három nap múlva visszatérnek és evakuálják a túlélőket, a rejtékhelyeket ilyenformán megismerő milícia addigra azonban már közel ezer embert irtott ki (Morel, 2002: 44-45).¹⁹

A felelősség kérdése azonban nemcsak „földközben”, a helyszínen tartózkodó tisztek ténykedése kapcsán érdekes. Colette Braeckman közli könyvében a dokumentumait annak

a találkozóznak, amely Ephren Rwabalinda, a FAR alezredese és Huchon tábornok között zajlott Párizsban 1994 május 9-én. Ezen a megbeszélésen többek között szó esett a nemzetközi téren lehetséges francia támogatásról, francia katonák vagy máshonnan származó zsoldosok alkalmazásáról, illetve Rwabalinda „leadta a rendelését” is különböző típusú fegyverekre. Huchon tábornok figyelmeztette őt, hogy a nemzetközi közvélemény előtt tarthatatlan egy olyan rendszert támogatni, amelyet népiertónak tartanak, ezért elsődlegesen „a médiaháború (megnyerése) a legsürgősebb, minden más későbbi akciónak a feltétele.” (Braeckman, 1994: 243). Huchon később kikerült a ruandai ügyek felelősei közül a Hutu Power politikusaival ápolta túl szoros kapcsolatai miatt. A fellépés összehangolását pedig kódolt telefonos forró drót segítette Kigali és Párizs között.²⁰

Rwabalinda és Huchon tárgyalásai nem egyedi esetek, ha arra gondolunk, hogy a Hutu Power két fanatikus politikusát, az átmeneti kormány külügyminiszterét, Jérôme Bicomupakát és a szélsőséges CDR párt vezetőjét, Jean-Bosco Barayagwizát április 27-én maga Mitterand elnök fogadta Párizsban.²¹ A ruandai államférfiak később találkoztak Eduard Balladur miniszterelnökkel és Alain Juppé külügyminiszterrel is. Az átmeneti kormány elismerése, az ENSZ-ben való támogatása és effajta gesztusokkal való legitimálása további érveket szolgáltatnak a francia szerep bírálóinak.

Mindezek ismeretében tesz fel a kérdést a Quilès-bizottság jelentésének következtetését bírálók: Franciaország politikacsinálói valóban nem tudtak a népiertás előkészítéséről, a faji törvényt hozó Habyarimana-rendszer visszásságairól, vagy arról, milyen volt az emberi jogok helyzete az országban?

KOMPLEXUS ÉS JÓ BARÁTSÁG

Arra a kérdésre, hogy miért volt e nagy befolyás és támogatás – a Françafrique stratégiai-gazdasági logikája mellett – két tényező ismerete segíti a válaszadást: az egyik a Fashoda-komplexus, a másik az elnökök, Mitterand és Habyarimana közötti barátság.

A Fashoda-komplexus a ruandai ügyekben egyébként is nagy szerepet vállalt francia katonai lobbival – és persze a külügyi döntéshozók – jellemzője. Fashoda egy kis falu volt Szudánban, ahol 1898-ban hetekig néztek farkasszemet egymással a francia és a brit expedíciós erők. Az incidenst a francia-angol területszerző vetélkedés jelképeként tartják azóta is, mely a franciák visszavonulásával ért véget. A Fashoda-komplexus lényege, hogy a francia katonák geostratégiai szempontból aggályosnak tartanak minden olyan akciót Afrikában, amely angol – vagy újabban inkább „angolszász”, azaz főként amerikai befolyású – területről indul és frankofón – azaz a Françafrique-országokhoz tartozó – országokat érint.

A frankofón Ruanda stabil bázisként szolgált Mobutu instabil országának szomszédságában, ráadásul ásványi kincsekben éppen annak leggazdagabb, keleti régiói (Kivu, Katanga) mellett.

Amikor 1990 októberében az RPF megtámadta Ruandát, Párizsban úgy érezték, mintha magát Franciaországot támadták volna meg. Ráadásul mindezt egy anglofón országból (Uganda) tették. Mivel az RPF katonai vezetőinek nagy része – a későbbi elnök, Kagame is – az USA akadémiáin tanult, kézenfekvő volt a velük szemben táplált bizalmatlanság. Sok francia katonai vezető szemében Uganda „Tuszország” volt, Museveni és Kagame pedig CIA-ügynök (Melvern, 2000: 30).

A másik tényező Mitterand és Habyarimana, valamint fiaik közötti barátság volt. A francia elnök személyes ajándéka volt például az a Falcon típusú repülőgép is, amelyben Habyarimana később halálát lelte. Habyarimana katonaként művelt, verseket citáló államfőként lopta be magát Mitterand szívébe. Az ifjabb Mitterand, Jean-Christophe, az Elysée-palota Afrika-ügyekért felelős vezetője volt, szoros kapcsolatokat ápolt Jean-Pierre Habyarimánával, a ruandai elnök fiával.

A későbbi események fényében kínos epizód kötődik egy újságban megjelent fényképhez, amely szinte jelképe lett a francia befolyásnak. A *Kangura* című újságot a későbbiekben a Hutu Power ideológiáját képviselő szélsőségesek kezdték el szerkeszteni még 1990 májusában. Az év decemberében, tehát alig két hónappal az APR betörése után jelent meg a lapban a hírhedt Hutu Tízparancsolat, amely a faji alapú gyűlölködést programszerűen fogalmazta meg, benne a sokat idézett nyolcadik parancsolattal: „A hutunak nem szabad szánalmat éreznie a tuszi iránt.”²² A lap borítóját két elnök, az egyiptomi Hoszni Mubarak és Mitterand fényképe díszítette. A képek alá azt írták: „bajban ismerni meg az igazi barátokat”, amely egyértelmű utalás volt a katonai segítségre. 1994 tavaszán keserű iróniával nevezték Ruandában sokan Mitterand-t „Mitterahamwénak.”²³

NÉPIRTÁS(OK)?

A Párizs felelősségét kutató francia személyek és szervezetek munkáját azért mutattuk be részletesen, mert a fentebb leírt vádak többé-kevésbé egybeesnek a ruandai vezetés által megfogalmazottakkal. Kagame elnök és környezete már az 1990-es évektől kezdve élesen bírálta Franciaországot Ruanda-politikájáért. A szavakkal vívott háború a népirtás tíz éves évfordulójának megemlékezéseikor teljesedett ki. Kagame beszédeiben többször emlékeztetett arra, hogy a nagyhatalmak közül egyedül Franciaország nem kért bocsánatot és nem ismerte el felelősségét. Külön kitért a Türkiz-hadműveletre, amelynek nem volt más célja, mint az RPF előrenyomulásának megakadályozása.²⁴ A francia diplomácia tiltakozott a vádak ellen. Az álláspontok nem közeledtek.

Árusok a mbului piacon • Fotó: Nagy József

Közben a felelősség körüli sajtópolémia a két ország közötti feszültségek függvényében erősödött vagy halkult. A Kongói Demokratikus Köztársaság területén elkövetett ruandai tettek napvilágra kerülése után, a francia sajtóban is többen fogalmaztak meg vádakot Kagame rendszere ellen.²⁵ Mivel a francia szerep franciaországi és ruandai bírálóinak hangja gyakran összecseng, egyesek szorosabb kapcsolatokat gyanítanak. A Survie szervezetet például egyenesen az „RPF cenzorának” nevezte Pierre Péan, akinek 2005-ben megjelent könyve jórészt eddig ismeretlen külügyi forrásokra alapozva elsősorban az RPF bűneivel foglalkozik (Péan, 2005).

Különösen érzékeny kérdés, hogy egyes vagy többes számban használja-e valaki a „népirtás” szót. A „kettős népirtás” elmélete szerint két, párhuzamos etnikai tisztogatás zajlott, tehát nemcsak a hutuk irtották a tuszikat, hanem fordítva is. Ha ez így van, az Arushai Nemzetközi Bíróságnak a jelenlegi rendszerhez hű erők között is vizsgálódnia kellene (Rusesabagina, 2006: 2-3).²⁶ Kétségtelenül az 1990-94 között az RPF által elkövetett etnikai tisztogatások és egyéb atrocitások is a népirtás kategóriájába tartoznak. Az egyik legjobban dokumentált eset 1995 áprilisában történt Kibehóban, amely a hutuk menekülttábora volt. Az ide gyűjtött embereket az APR irányításával – nemzetközi felügyelet mellett – átválogatták, hogy a népirtással gyanúsítottakat kiszűrjék, majd felelősségre vonják. A felek összetűzésbe keveredtek és a katonák több ezer menekültet lőttek agyon,

amelynek a külföldi megfigyelők is tanúi lehettek (Jordan, 1998). A Kongó területén lévő menekülttáborok elleni támadások miatt is felelősségre vonhatóak a Kagame-rendszer vezetői. Az ENSZ is elítélte, amikor 1996 októberében a népiirtók üldözése címén ruandai katonák szétverték e táborok többségét, megölve ártatlan emberek ezreit. Egyes becslések szerint százezres, mások szerint tízezres nagyságrendű volt a halottak száma, utóbbi becslés tűnik valószínűbbnek. (Ezen akciók nyomán rengetegen tértek vissza Ruandába, míg mások még messzebbre vándoroltak (Rapport de l’OUA, 2000: 209)).

A ruandai vezetés természetesen tiltakozik minden vád ellen és igyekszik bagatellizálni azok jelentőségét. Nem tagadja a kisebb hibákat, bűnöket, de úgy tartja, hogy ezek nem hasonlíthatók össze az 1994 tavaszán-nyarán történtekkel. Ahogyan Jacques Morel fogalmaz védelmükben: „Churchillt sem idézték be a nürnbergi perben Drezda bombázásáért, miért kellene Kagamét Arushába citálni?” (Morel, 2003)

A vitában Kagame és pártolói szerint a „kettős népiirtás” emlegetése nem más, mint a nagy számban külföldre menekült egykori népiirtók kísérlete arra, hogy bagatellizálják, relativizálják, vagy egyenesen tagadják a tuszikkal és mérsékelt hutukkal történeteket. Mivel sok értelmiségi menekült el, ők kiválóan képesek manipulálni a külföldi közvéleményt, és ebben támogatókra találnak azokban, akik bűnösek Habyarimana és az őt követő gyilkos rendszer támogatásában (Chrétien, 1997).

AZ ELNÖK GÉPE – EGY VALÓDI ÁLPROBLÉMA

Ebben a kontextusban értelmezhető Bruguière vizsgálóbíró elfogatóparancsa, amelynek fogadtatása igen ellentmondásos volt. A bíró a repülőgép francia személyzetének hozzátartozóit képviselve lépett fel a kérdésben. Kilenc személyt, köztük diplomatákat és magas rangú katonákat vádolt. A dokumentum három, korábban már többek által megfogalmazott vádat lát bizonyítandónak: Kagame az RPF fejeként parancsot adott ellensége, Habyarimana gépének lelövésére; ez az esemény robbantotta ki a népiirtást; Kagame mindenáron hatalomra tört, és mivel tudhatta, hogy a belföldi tuszi lakosság lesz a célpontja az öldökléseknek, machiavellista módon áldozta fel a civileket. Összességében tehát Kagame a valódi felelős, akivel szemben a bíró vizsgálatot javasol az Arushai Nemzetközi Bíróságon. Az elnök szóvivője elzárkózott attól, hogy belekeverjék a repülő ügyet is, mivel az álláspontjuk szerint nem kapcsolódik *közvetlenül* a népiirtáshoz.

A francia kormány Kigali lépését, a diplomáciai kapcsolatok felfüggesztését sajnálatosnak tartotta és arra hívta fel a figyelmet, hogy Párizs nem szólhat bele egy független bíró tevékenységébe.²⁷

A bíró által megfogalmazott vádak nemcsak Arushában és Kigaliban fogadták kritikával. Többen kételkedtek a bíró függetlenségében különösen annak ismeretében, hogy az UMP (Union pour un Mouvement Populaire) tagjaként Sarkozy mellett indult a törvényhozó választásokon 2007 júniusában. A vádak inkább csak arra valóak, hogy jó pontokat szerezzen vele a Franciaország és a kormányzat Afrika-politikájának „régii fénye” után áhítozó szavazóknál.

A vizsgálat például csak az RPF-t tartja lehetséges elkövetőnek, pedig erről öt különböző hipotézis ismeretes a szakértők körében. A kihallgatott tanúk többsége az arushai bíróságon ítéletre váró katonai titkosszolgálati szakember és renegát, valamint külföldre szökött egykori RPF tagok, akik nyilvánvalóan ellenségesek a jelenlegi rezsimmel szemben (Braeckman, 2007).

Ez utóbbiak közül az egyik koronatanú külön említést érdemel. Abdul Ruzibiza Ruandában született, majd Burundiban nevelkedett. Az APR tisztjeként állítása szerint részt vett a repülő elleni akció előkészítésében. Később, 2001-ben Ugandába szökött, majd menedékjogot kapott Norvégiában, ahol jelenleg is él. Az általa írott könyvben tételesen sorolja fel az RPF és különösen Kagame bűneit, amelyek lényegében nem különböznek a milíciák (Interahamwe) által elkövetett rémtettektől. Személyes motivációja ezek feltárásában az a tény, hogy családját kiirtották, amelynek az is oka volt, hogy az APR katonái nem voltak eléggé aktívak a népiirtás megfékezésében, valamint nem akarták, hogy az ENSZ erők beavatkozzanak, mivel azok akkor megakadályozták volna az RPF győzelmét is. Habár a könyvében lévő ellentmondások sokakat nem győztek meg a benne foglaltak igazáról, eddig mégis ez a legkomolyabb forrás, amely, mivel egykori „belső embertől” származik, olyan tényekre is fényt vet, amelyeket máshonnan nem ismerhetnénk (Ruzibiza, 2005).

A könyv egyik állítása szerint az, hogy az RPF által elkövetett népiirtás nem vált ismertté a világközvélemény számára, mindenekelőtt a profi kommunikációs stratégiának köszönhető, amelyet nagy fegyellemmel valósítottak meg. Az RPF soha nem ismerte el azt, hogy népiirtást követett volna el, szemben az erre lényegében nyíltan felszólító Hutu Power erőivel. Nem hagytak nyomokat, sőt, egyes esetekben az általuk megölték holttestét az Interahamwe által megöltékével keverték össze. Ennek a „diszkret” népiirtásnak kevés nyoma maradt.

A kommunikációs stratégia másik fontos eleme volt a „népiirtás” szó instrumentalizálása. A „népiirtás” kifejezés a nyugati világban rendkívül negatív asszociációkat kelt, elsősorban a zsidó Holokauszt miatt. Ezért „népiirtónak”, megosztó ideológiát terjesztőnek bélyegeztek – és bélyegeznek ma is – minden ellenékit, legyen az belföldön vagy külföldön, aki megkérdőjelezi a népiirtókat legyőző RPF hatalomhoz való jogát (Brauman-Smith, 2000).

Sódergyártás Kiruban • Fotó: Király György

A ruandai vezetés természetesen tiltakozik minden vád ellen. Szerintük Franciaország nyílt médiaháborút folytat ellenük, amelybe logikusan illeszkedik a vizsgálóbíró tevékenysége. Mivel az elnök bevallottan kemény kézzel kormányoz és sok ellenséget szerzett, álláspontjuk szerint csak idő kérdése volt, hogy találnak valaki olyan személyt, mint Ruzibiza. Vele kapcsolatban csak az a kérdés, ahogyan Kagame fogalmazott egy interjújában, hogy ő „manipulátor, vagy manipulált” személy. Sértettsége személyes tragédiájából fakad. Ami az RPF stratégiáját illeti, ott pedig a lehető legjobbat választották: katonai erővel zúzták szét a kormányerőket.²⁸ A nemzeti megbékélés és demokratizálódás – minden „aknamunka” ellenére – jó irányban halad, amit a gazdasági sikerek és az olyan gesztusok is mutatnak, mint az ország adósságának elengedése (Jeune Afrique, 2006).

Bruguière vádjai tehát – a ruandai vezetés szerint, amely ezt többször is hangsúlyozta a médiában – semmi újat nem tartalmaz a régóta ismételtékhez képest. Hozzáteszik gyakorta azt is, nem minden céltartalom nélkül, hogy mindezekkel annak idején már a népirtók is vádolták őket.

ÚJ TÁVLATOK – FRANCIAK NÉLKÜL

A Ruanda gazdasági és geopolitikai irányultságát befolyásoló lépések ugyan nem olyan látványosak, mint egy követség bezárása, de fontosabb folyamatokról árulkodnak. Ruanda elmúlt tizenhárom éve a hidegháború utáni nagyhatalmi befolyás átrendeződését mutatja, amely Franciaország afrikai térvesztésében, illetve az Egyesült Államok térnyerésében fejeződik ki. Azáltal, hogy „angolszász” befolyású, anglofón vezetői vannak az országnak, új stratégiai lépések születtek. 2007. június 6-án például bejelentették, hogy

kilépnek a Közép-Afrikai Országok Gazdasági Közössége tagjai közül (CEEAC; Communauté économique des Etats de l’Afrique centrale).

Emellett régóta látható egy erőteljes törekvés a kelet-afrikai országokkal való szorosabb gazdasági kapcsolatokra. E politika eredményei ez év július 1-én teljesedtek ki, amikor Ruanda és Burundi teljes jogú tagjává vált a Kelet-afrikai Közösségnek. E lépést az is indokolta, hogy az elmúlt években a külkereskedelmi tevékenység hetven százaléka zajlott a Közösséget korábban alkotó három állammal, Kenyával, Tanzániával és Ugandával.²⁹ Az új tagság új kultúrpolitikai lépéseket is igényel. Habár a politikusok gyakran hangoztatják, hogy nem akarják leépíteni a frankofón államok közösségével meglévő jó kapcsolatokat – mivel már elmúltak azok az idők, amikor csak Franciaország diktált minden téren – látható, hogy az angol nyelv használatának előretörése nem akad meg. Emellett új lendületet kapnak azok a korábban már szorgalmazott lépések, amelyek a szuahéli nyelv további terjesztését tűzték ki célul.

A Kelet-afrikai Közösséghez való tartozás az Indiai-óceán térségében fekvő piacokkal való szorosabb kapcsolatok reményét rejti magában.

Mit fog hozni Ruanda következő tizenhárom éve? A viszonylagos gazdasági-politikai stabilitás miatt egyelőre nem úgy tűnik, hogy a nagyhatalmi trendek megfordulnak, és Franciaország újra „erőre kap” Ruandában. A ruandai vezetés továbbra is átgondolt kommunikációs stratégiájának „látványosságai” – ilyen volt például a 2002-ben lecsukott korábbi elnök, Pasteur Bizimungu szabadon engedése ez év áprilisában, az évfordulás megemlékezések kapcsán – jó reklámként szolgálnak a világ közvéleményének meggyőzésére, vagy legalábbis befolyásolására.³⁰

Mbulu piac • Fotó: Király György

A nagyívű modernizációs elképzelések, mint például az, hogy a butarei egyetem és vonzáskörzete egyfajta közép-afrikai Szilikon-völgy legyen, vagy a telekommunikációs eszközök rohamos fejlesztéséből fakadó előnyök kihasználása, csak hosszú távon tűnnek reálisnak, de az új gazdasági kapcsolatrendszer segíthet a megvalósításukban. A bizalmat – és persze a Franciaországot felváltó új támogatók segítő szándékát – jelzik az olyan gesztusok, mint az ország adósságának elengedése 2005-ben.

Az idő mindenestre Kigalinak dolgozik. Minél távolabb kerülünk a 1994-es eseményektől, annál kevésbé kényelmes feszegetni a múltat, ráadásul egyre nehezebb is mindenki számára elfogadható bizonyítékokat találni. Ruanda és Franciaország kapcsolatát csak kölcsönös kompromisszumok árán lehetne javítani, ahol mindkét félnek engedményeket kellene tennie, amely – rövid távon – súlyos presztízsvesztést jelentene. Az enyhülés halvány jelét mutatják az olyan gesztusok, mint Habyarimana özvegye franciaországi menedékjogának kivizsgálása ez év januárjában, akinek „felfedezték” a népirtásban való esetleges felelősségét, ami miatt akár el is ítélik.

Kérdés az is, hogy Nicolas Sarkozy markáns személyiségével nyer-e vagy veszít a francia Ruanda-politika. Őt egyébként éppen mostanában „találták meg” a felelősség vizsgálói, tudniillik 1993-1995 között pénzügyminiszterként tudnia kellett a népirtó rezsimet támogató pénzügyi tranzakciókról.

Mindezek fényében úgy tűnik, a két ország kapcsolatai a jövőben is tartogatnak még olyan „látványosságokat” mint a követségek bezárása. ☀

JEGYZETEK

- ¹ Ennek az írásnak nem lehet célja, hogy a hutu-tuszi viszonyt, annak történeti-szociológia vonatkozásait bemutassa. Az 1994-es ruandai események történeti háttéréről e cikk szerzőjének egy tanulmánya olvasható az interneten. (T. Horváth, 2004)
- ² Az RPF-et a francia források FPR-ként említik (Front Patriotique Rwandais). E szervezet katonai szárnyának neve RPA (Rwandan Patriotic Army), franciául APR (Armée Patriotique Rwandaise). A szervezet másik neve Inkotanyi, amely „bátor harcosok”-at jelent.
- ³ Az ország földrajzi adottságait kifejező állandó jelző: „az ezer domb országa”. (Le pays des mille collines). A Hotel Ruanda c. film címadó szállójának a neve is Hôtel des Mille Collines.
- ⁴ Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement, azaz Nemzeti-forradalmi mozgalom a fejlődésért.
- ⁵ A kávé világgiazi árának 1985-ben történt leértékelődésétől kezdve fokozatosan romló gazdasággal kellett szembenéznie a rezsimnek.
- ⁶ Ezzel együtt a belga katonai befolyás visszaszorult. A francia alakulatok létszámáról a források ellentmondanak, a DGSE (a francia katonai titkosszolgálat egyik intézménye) alakulatai is a helyszínen tartózkodtak, amelyeknek harci helikopterek is voltak.
- ⁷ A kormányerők 35000 katonával, az RPF (pontosabban a katonai szárny, az APR) 19000 főt számlált. A közös erőknek 20000 főből kellett volna állniuk, ennek hatvan százalékát adták volna a FAR erők. (Rapport de l’OUA, 2000: 67)
- ⁸ Dallaire tábornok megírta visszaemlékezéseit, amelyek fontos forrásul szolgálnak. /Dallaire, 2003/
- ⁹ Több más hipotézis is ismert az indítékokról: elképzelhető (bár nagyon kicsi az esélye) hogy a célpont Ntaryamira volt, vagy az, hogy a merénylők egy a térségben közlekedő belga katonai szállítógépet akartak lelőni. Emellett vannak szemtanúk, akik fehér katonákat láttak a merénylet környékén, amely titkosszolgálati – vagy zsoldos – elkövetőket valószínűsít.

- ¹⁰ Az eseményekről olvasható könyvek magyarul: de Broqueville, 1999; Hatzfeld, 2006 és a korábbi időszakról szóló „szociografikus regény”: Szöllösi Nagy, 2005.
- ¹¹ A közelmúlt kongói politikájának történetéről és a ruandaiaknak ebben betöltött szerepéről magyarul lásd: Szabó, 2007.
- ¹² Kivu tartomány több területén bányásszák (gyűjtik) az angol nyelvű szakirodalomban *coltan* néven ismert ércet. Ez a szóösszetétel a nióbbium a tantál elemek nevéből ered. Mindkét fém világgiazi ára a többszörösére emelkedett az utóbbi évek félévezetőiparának robbanásszerű fejlődése miatt. (Megjegyzendő, hogy angol nyelven a nióbbium neve *columbium*.) Ezen az ércen kívül aranyat is találni itt, de a Kasaiból származó gyémánt egy része is ezen az úton kerül Afrika keleti országaiba. A coltan bányászatát a térségben tartózkodó katonai-félkatonai alakulatok ellenőrizték (és ellenőrzik ma is), melyek gyakran terrorizálták vagy rabszolgamunkásként alkalmazták a helyi lakosságot.
- ¹³ Az ingando-ról e cikk szerzőjének írása olvasható a Hét c. folyóiratban: T. Horváth, 2005.
- ¹⁴ A jegyzőkönyvek az interneten is hozzáférhetőek, ld. Felhasznált irodalom.
- ¹⁵ A bírálói által sokat idézett sor: „(...) la France n'est pas impliquée dans ce déchainement de violences.” Idézi: Morel, 2002: 2.
- ¹⁶ A 2005-ben elhunyt Verschave nagy vitákat kavaráó könyveivel sok ellenséget is szerzett. Nagy médiaesemény volt Franciaországban 2001-ben, amikor három „Françafrique” államfő (Omar Bongo, Idriss Déby és Denis Sassou-Nguesso) az egyik könyvében írottakért beperelte őt. A Survie ruandai kérdésekkel foglalkozó bizottságának (Commission d'enquête citoyenne) honlapja: <http://www.enquete-citoyenne-rwanda.org/>
- ¹⁷ A Françafrique-ról és Franciaország (nyugat-afrikai) gazdasági kapcsolatairól lásd: Csizmadia, 2007.
- ¹⁸ Közülük később többeket a népiértők bűneit vizsgáló Arushai Nemzetközi Bíróság (ICTR, franciául TPIR) elítélt.
- ¹⁹ Bisesero történetéről sokan írtak később a nyugati sajtóban és a jelenlegi ruandai rezsime megemlékezéseinek is visszatérő eleme az ellenállók bátorságának méltatása. A túlélők közül hatan pert kezdeményeztek 2005-ben a francia katonai bíróságon a Türkiz-zónában történtek francia felelőseit keresve.
- ²⁰ E forró drót használatát mutatja a Hotel Ruanda című film egy jelenete: a szállodalánc franciaországi főnökének egy telefonjába kerül, és a szálló tuzsi lakóit összegyűjteni jött katonai alakulatot – felsőbb parancsra – visszahívják.
- ²¹ Mindketten ítélet előtt állnak Arushában.
- ²² A teljes szöveget közli: Chrétien. Magyarul ld. T. Horváth, 2004, függelék. A lap főszerkesztőjét, Hassan Ngezét Arushában – több más egyéb ügye miatt is – elfélték.
- ²³ Gyakran idézik azt a mondatot is, amelyet a Le Figaro 1998. január 12-i száma közölt egy cikkében. Eszerint 1994 júliusában Mitterand bizalmas körben azt mondta: „Az ilyen országokban [mint Ruanda] egy népiértás nem túl fontos dolog.” (Dans ce pays là, un génocide, c'est pas trop important.)
- ²⁴ RFI „Je vous le dis en face!” 2004/04/08
- ²⁵ Péan mellett Stephen Smith az, aki régóta ír az RPF tetteivel kapcsolatban. A Libéraion és Le Monde Afrika-szakértője gyakran és régóta vitázik Ruanda-ügyben a Survie aktivistáival és olyan újságírókkal, mint Colette Braeckman vagy a történész Jean-Pierre Chrétien. Megfigyelhető egy sajátos polarizálódás a némileg leegyszerűsített „pro-RPF-nek” és „pro-hutunak” nevezett diskurzus képviselői között. Egyesek, mint a népiértás során éppen Ruandában tartózkodó kutató André Guichaoua, vagy a szociológus Claudine Vidal, az utóbbi időben némely új bizonyítékok fényében revidéálta korábbi véleményét, és elismerte az RPF sokkal komolyabb felelősségét az események alakulásában. Vidal ezzel együtt az akkori francia szerepvállalást – ahogyan egy rádióinterjúban fogalmazott – katasztrofálisnak tartja.
- ²⁶ Sajátos pályafutást mondhat magáénak Paul Rusesabagina, a Hôtel des Mille Collines szálló igazgatója, akinek a történetét dolgozta fel a Hotel Ruanda c. film. Mérsékelt hutuként, ráadásul tuzsi felmenőkkel is rendelkezve a jelenlegi rendszer jó reklámja lehetne, hiszen – mint a filmből is kiderül – rengeteg embert, jórészt tuzsikat mentett meg 1994-ben. A filmben az RPF-ről kevés szó esik, nem véletlenül, ugyanis Rusesabagina pár évvel ezelőtt kényszerült elhagyni Ruandát, mert – vélhetően Kagame titkosszolgálatának emberei – egy éjszaka a saját házában támadták meg. Aktivistaként, ismertségét kihasználva emelte fel a hangját több Afrikával kapcsolatos ügyben, az elmúlt időkből például Darfúr kapcsán. A hivatkozott írása az RPF által elkövetett bűnököt rendszerezi.
- ²⁷ Jean-Louis Bruguière neve jól ismert nemcsak Franciaországban, hanem a világon máshol is. Egy antiterrorista ügyekkel foglalkozó bírói testület fejeként sok mindennel foglalkozott, Carlos ügyétől kezdve az Al-Kaida hálózat pénzügyi akcióiig. A Kagame elleni vádak már 1998-ban megfogalmazta egy jelentésében.
- ²⁸ A kisebb létszámú és teherautókkal, nehéz fegyverekkel kevésbé felszerelt RPF stratégiája a városok körülzárása és az erők lassú felmorzsolása volt, amelynek katasztrofális következményei lettek a bent rekedt tuzsi lakosság számára.
- ²⁹ A Kelet-afrikai Közösség távlatairól lásd: Tarrósy, 2007.
- ³⁰ Amikor 1994 nyarának végén az RPF alakított kormányt, Pasteur Bizimungu lett az új köztársasági elnök. Ő a hetvenes években Habyarimanához állt közel, de később kiábrándult és Belgiumba költözött, majd csatlakozott az RPF-hez. Általában úgy tartják, hogy mérsékelt hutuként csak a „rendszer reklámja” volt, az igazi hatalmat az alelnök Kagame birtokolta. 2000-ben leváltották, utána gyakran adott hangot a rendszerrel szembeni elégedetlenségének. Pártot próbált alakítani, amelyet utódja Kagame az etnikai megosztás vádjával azonnal betiltott. 2002-ben polgári engedetlenség és szervezkedés miatt börtönözték be.